

Gündogdy han

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Gündogdy han «RUS SERKERDESI» GÜNDOGDY

Türkmenleriň ata-babalary hasaplanylýan oguzlaryň gadymy Rusuň syýasy we etniki taryhynda görnükli orun eýeländigini köplere mälimdir. Bu barada ähli rus sene ýazgylarynda diýen ýaly agzalyp geçilýär. Ýöne sene ýazyjylarynyň işlerinde oguz hanlarynyň atlaryna gabat gelmek kyn. Munuň hem sebäbi olary oguz hanlary däl-de hut rus serkerdeleri hasap edipdirler.

Şeýle-de bolsa oguz serkerdeleriniň biri barada sene ýazgylarynda has dolurak maglumat berilýär. Şol batyr bilen baglanyşykly wakalar bizi alyslara ~ XII asyryň 90-njy ýyllaryna sary alyp gidýär. Şol döwürler Kiyew knýazlygyny iki knýaz ~ Swýatoslaw Wsewolodowič bilen Rýurik Rostislawowič dolandyryýar eken. Olaryň ikisi hem beýik Kiyew knýazlary hökmünde tanalypdyr. Şol uçurlar oguz serkerdeleriniň arasynda Gündogdy han (rus sene ýazgylarynda «Кюнтугды» diýlip atlandyrylýar) giň meşhurlyga eýe bolup ugrapdyr. Ol Kiyew knýazlygynyň öz duşmanlaryna garşy guraýan her bir ýörişine gatnaşypdyr. Onuň abraýynyň artyp, beýgelip barmagy bir baýara ýaramandyr. Ol töhmet atyp, serkerdäni knýaz Swýatoslawyň ýanynda ýamanlapdyr. Knýaz ýalan gep-gürrüňe güpbe ynanyp, 1190-njy ýylda Gündogdyny tussg etmäge buýruk beripdir.

Knýaz Rýurik Rostislawowič köp garaşdyrman bu meselede özüniňem pikiriniň bardygyny ýañzydyp, oguz hanynyň tarapdary bolup çykyş edýär. Kiyew knýazlarynyň arasyndaky gapma-garşylyk ýetjek derejesine ýetensoň, ahyrsoňy Gündogsy azatlyga goýberilýär. «Ol gaharyna bäs gelebilmän polowesleriňkä gidipdir». Bu setirler, megerem, Rýurigiň sene ýazyjysyna degişli bolsa gerek. Ol ýazgylarynda gönüden-göni Swýatoslawy günäkärlemese-de, ony öz günäsini boýun alan adam hökmünde suratlandyrypdyr. Akademik B.A.Rybakowyň pikirçe, sene ýazyjysy ~ «Oguzlaryň uly dosty» hana duýgudaşlyk

bildiripdir.

Gündogdy bolsa öz wepadat nökerlerini yzyna tirkäp, gypjak (polowes) hany Toglynyň huzuryna barypdyr. «Polowesler muña diýseň begendiler» diýip, sene ýazyjysy habar berýär. «Olar Rusuň haýsy künjegine ýöriş etmelidigi barada ýygy-ýygdydan pikir alşyp başladylar». Gündogdy han Rus topragyna birnäçe çozuşlary amala aşyrýar. 1191-nji ýylyň gýşynda ol gypjak hanlary Togly we Akguş bilen Kiyewe sary ýörişe ugrady. Ýolda ýesirlige alnan duşman esgeri olara Swýatoslawyň öz goşuny bilen Kuldeýurewo şäheriniň eteginde söweşe taýýar bolup durandygyny habar berdi. Muny eşiden Togly bilen Akguş yza döndüler. Gündogdy bolsa öz göwnüne degen knýazdan ar almak hyjuwy bilen barha öňe süýşýärdi. Haçanda onuň ýygny Ros derýasyna ýetende aldym-berdimli söweş boldy. Güýçler deň däldi. Hanyň goşuny yza çekilip ugrady. Şol wagt derýanyň doňy çözülip, gaty köp esger heläk boldy, köpüsi ýesir düşdi. Oguz hany az sanly nökeri bilen yzyna dolanmaly boldy.

Gündogdy iki ýyllap diýen ýaly Kiyew knýazlygynyň serhet ýakalaryna çozup, ýerli ilata gün bermedi. Knýazlygyň goşuny 1192-nji ýylyň arly tomsuny serhet ýakalaryny gorap geçirmäge mejbur boldy. Sabyr käsesi püre-pür bolan Rýurik ahyry gypjaklylaryň üstüne ilçä ýollady. Gepleşik geçirmäge gypjak atlylaryny yzyna tirkäp, Gündogdy han geldi. Sene ýazyjynyň bellemegine görä, Rýurik gypjaklylara serpaý baryny ýapypdyr. Gündogda bolsa, öz ýanynda galmagy teklipe edip, Ros derýasynyň boýundaky galalaryň birine hökümdar bellemegi wada beripdir. Bu barada «Gündogdy ajaýyp rus galasynyň eýesi bolansoň, gapma-garşylyk öz-özünden çözülipdir» diýip, S.A.Pletnyowa ýazýar.

«Taryhy öwrenijiler oguz hanyna rus şäherini elde saklamak ýeňil düşmez diýip çak edipdirler» diýip, rus emigranty D.A.Rasowskiý ýazypdyr. «Ýöne gara örtüklileriň (Rusda oguz birleşmesi), olaryň hanlarynyň Kiyew Rusynda tutýan orny, oýnaýan roly barada, olara men diýen knýazlaryň hem sarpa goýmaly bolandyklary hakynda ýatlanynda, şübheleneri hiç hili esas galanok. Has soňra, XVI asyrdan Moskwa hökümdarlaryň rus şäherlerini goramagy tatar şazadalaryna ynanmaklarynyň özi hem

taryhy öwrenijileriň nähak ýere alada galandyklaryny görkezýär».

Iň täsin ýeri, rus halky Gündogdy hakynda dürli-dürli görnüşlerde bolan wakalar döredipdir. B.A.Rybakowyň pikirine görä, Suhan Odihmantýewiç (1192-nji ýyl diýlip belenenilýär) baradaky ýazgylarda hut Kiýew knýazy bilen oguz hanynyň arasyndaky oňsuksyzlyk barada gürrüň edilýär. Onuň soňunda Rusuň ody bilen girip, küli bilen çykan «Rus serkerdesi» Suhanyň tussaglykdan boşansoň göwün edip, ýaraly ýüregi bilen gypjaklylaryňka gidişi beýan edilýär. Hanyň ar alyjylykly çozuşlary hakynda hiç zat agzalmaýar. B.A.Rybakow ýazgyda şeýle setirleriň bardygyny ýatlaýar:

«Ýene-de polowes çöllügiene, Rusy döş gerip goraýan atly batyrlara gözüň kaklyşýar. Olaryň türki atlaryna geň galyp oturasy iş ýok. Sebäbi XII asyryň ikinji ýarymynda Rusy poloweslerden bu topragyň günortasynda ~ Stugno we Ros aralygynda mekan tutunan torklar (oguzlar -Ö.G.) ýa-da «gara örtükliler» gorardylar. Gara örtükliler rus družinalary bilen garylyp-gatylyp gidipdi. Tork hanlary rus goşunlarynyň gullugynda durup, atly goşunlara serkerdelik ederdiler».

Bolan wakada hanyň üstünden şikaýat eden näkesiň we Kiýew knýazynyň hereketleri ýazgarylyp, oguz serkerdesiniň gahrymançylygynyň bolsa tarypy ýetirilýär. Oňa göwün edip, Gypjak çöllügiene gitmegine adalatsyzlygyň garşysyna edilen hereket hökmünde garalýar. Rus halkynda öz topragyny goran gerçek barada, ine, şeýle ýakymly ýatlamalar galypdyr.

Öwez GÜNDOGDYÝEW,
taryhçy. Taryhy şahslar